

ПЕРЕДМОВА ДО ПУБЛІКАЦІЇ:

БЕРТРАН РАССЕЛ.

МИСТЕЦТВО ФІЛОСОФСТВУВАННЯ

ЛЕКЦІЯ 1. МИСТЕЦТВО РАЦІОНАЛЬНОГО
ПРИПУЩЕННЯ

О.П. Панафідіна

*Три пристрасті, прості, проте напрочуд сильні,
спрямовували моє життя: жадання любові, пошук
знання і болісне співчуття до страждань людства.*

Бертран Рассел. «Автобіографія» (Пролог).

Бертран Артур Вільям Рассел (1872–1970) — один із найвидатніших мислителів ХХ століття, британський аналітичний філософ, математик, логік, есеїст, громадський діяч і політичний активіст, Нобелівський лауреат з літератури (1950) («на знак визнання його різноманітних і значимих праць, в яких він захищав ідеали гуманізму та свободи думки»). Він належав до старовинного аристократичного роду політиків, вчених та інтелектуалів, мав титул лорда. За своє доволі тривале і насичене подіями життя Рассел написав близько 70 книг і більш ніж 2 тисячі статей на найрізноманітніші теми, брав участь у численних публічних дискусіях, здійснював лекційні турне, був організатором політичних акцій та антиядерного руху, виступав по радіо і телебаченню, давав інтерв'ю. Будучи людиною із надзвичайно широкими інтересами та неймовірною життєвою енергією, він мав неаби-

який вплив на сучасників і залишив по собі величезний спадок для нащадків.

Філософській спільноті Рассел відомий передусім своїм істотним внеском у становлення сучасної аналітичної філософії та математичної логіки, хоча без перебільшення його можна назвати енциклопедистом ХХ століття, а за силою впливу на сучасників можна порівняти із Вольтером, який свого часу теж завдяки властивим йому дотепності і відчуттю стилю надихав і будоражив як інтелектуальні кола, так і широку громадськість. Рассел був не тільки глибоким мислителем, здатним до незалежності у своїх судженнях, але і майстром філософської публіцистики, людиною із надзвичайно широким кругозором та вмінням сказати просто про складні речі. За більш ніж 60 років вражаючої продуктивної діяльності Рассел осмислював проблеми, що стосуються цілого комплексу найрізноманітніших тем: етики, політики, освітньої теорії, філософії релігії, історії ідей, філософії науки, історії філософії. З-поміж напрямків традиційної філософії він нічого не написав хіба що з естетики. Загальне уявлення щодо широти інтересів Рассела можна сформулювати, звернувшись принаймні до збірки вибраних праць, що вийшла ще за його життя у 1961 році¹, або проглянувши перелік написаних ним праць, розміщений, наприклад, на сайті бібліотеки Товариства Бертрана Рассела². На превеликий жаль, з-поміж вражаючої кількості праць Рассела українському читачу відома тільки його «Історія західної філософії» (1945)³.

Спадок Рассела у сфері теоретичної філософії, який відноситься здебільшого до першого періоду його творчої діяльності, захоплює не менше, ніж його досягнення у сфері практичної філософії. Серед *ідей, значимих для становлення сучасної англо-американської філософії*, можна назвати: (1) розвиток і захист логіцизму (напрямок в основах математики, в рамках якого обґрунтовується точка зору, що математика може бути редукована до логіки, тобто основні математичні поняття можуть бути визначені в термінах логіки, що сприяло становленню математичної логіки); (2) удосконалення логічної теорії Готлоба Фреге, зокрема його числення предикатів (що утворює основу сучасної системи логіки); (3) концепція нейтрального монізму (позиція, згідно з якою світ складається тільки з одного типу субстанцій, які не є ні виключно

¹ Див.: *Bertrand Russell. The Basic Writings of Bertrand Russell*. Edited by Robert E. Egner and Lester E. Denonn. — London and New York, 1961.

² Режим доступу: <http://bertrandrussellsocietylibrary.org/>

³ Рассел Б. Історія західної філософії / Пер. з англ. Ю. Лісняка, П. Тарашука. — Київ: Основи, 1995.

ментальними, ні виключно фізичними); (4) теорія визначених дескрипцій (definite descriptions) (передбачає ідею переведення описових виразів природної мови, що забезпечують інформативність повідомлень і зв'язок мови з дійсністю, у логічно коректну форму з метою усунення таких висловлювань, які не позначають реально існуючих об'єктів, що сприяло становленню філософії мови); (5) теорія логічного атомізму (ідея перенесення логічної структури мови на реальність і представлення світу через сукупність логічних висловлювань, яку він розвивав разом з Л. Вітгенштейном і яка була взята за основу логічними позитивістами Віденського гуртка); (6) теорія логічних типів (передбачає ієрархічну побудову висловлювань та їхніх властивостей, тобто вимагає розрізняти клас об'єктів та його елементи, що сприяло вирішенню численних парадоксів логіки на кшталт парадоксу брехуна, відомих ще з античності, а також парадоксів математичної теорії множин)⁴.

З великою долею ймовірності можна стверджувати, що саме Рассел заклав основи того, що найбільше вирізняє аналітичну філософію з-поміж інших напрямків сучасної філософської думки, — *метод логічного аналізу*. Перенісши цей метод спочатку із логіки у математику, а потім і в філософію, він запропонував логічно прояснити сутність традиційних філософських проблем, за потреби переформулювати, розбивати на більш конкретні питання, перш ніж міркувати у напрямку їх вирішення. Про це Рассел пише, зокрема, у статті «Про науковий метод у філософії» (1914):

Сутність філософії полягає в аналізі, а не в синтезі. Побудова систем світу, подібно до того, як робив німецький професор — персонаж одного із віршів Генріха Гейне, — котрий скріпляв разом фрагменти життя (fragments of life) і формував із них умоглядну систему, є нічим іншим як відкриттям філософського каменя. Що є припустимим, так це розуміння загальних форм і розділення традиційних проблем на множину окремих і менш заплутаних питань⁵.

Відтак *науково зорієнтована філософія* (scientific philosophy) стає невіддільною від сучасної символічної логіки, застосування методу якої сприяє прогресу у будь-якій науці у справі наближення до істини. Якщо філософія послугуватиметься методом логічного аналізу, то, на думку Рассела, вона теж зможе досягти більших успіхів на шляху дослідження своїх проблем, ніж це було раніше, навіть зважаючи

⁴Burrows L. Bertrand Russell [Електронний ресурс] // Stanford Encyclopedia of Philosophy. — Режим доступу: <https://plato.stanford.edu/entries/russell/>

⁵Russell B. On Scientific Method in Philosophy [Електронний ресурс] // Russell B. *Mysticism and Logic and Other Essays*. — С. 45. — Режим доступу: <http://revistaliterariakatharsis.org/myslog.pdf>

на відмінність філософії від конкретних наук. Зокрема, він називає дві особливості філософських тверджень: (1) загальність і (2) апріорність, а із цього виводить таке *означення філософії* — «це наука про можливе» (the science of the possible) (подібне розуміння суті філософії можна зустріти вже у Х. Вольфа й І. Канта, тобто тих філософів, які, як і Рассел, при розгляді філософських проблем по суті брали до уваги логіку).

Досягши неабияких успіхів у логіці, математиці і філософії, в роки Другої світової війни Рассел здійснює лекційне турне провідними університетами США, в рамках якого читає лекції у Чиказькому, Каліфорнійському та Гарвардському університетах, популяризуючи своє бачення того, чим вони є і якими питаннями займаються. За мотивами прочитаних лекцій він, зокрема, у 1942 році публікує (а в 1968 році перевидає) невеличку книгу, що складається із трьох лекцій, в яких автор, не вдаючись до професійних тонкощів, доступно і популярно пише про те, як стати філософом, логіком і математиком. Перша із цих лекцій, що має назву «Мистецтво раціонального припущення», і пропонується увазі читача.

У цій лекції Рассел не тільки пояснює своє бачення суті *філософії як філософствування* (на відміну від сукупності систематично викладених філософських ідей), але і пояснює, у чому цінність філософії і як стати філософом. На думку Рассела, філософія займає «нейтральну територію» між конкретною наукою, яка прагне до чітко окресленого знання, істинність котрого можна перевірити досвідним шляхом, та теологією, що спирається на догми, в істинність яких необхідно вірити. Це означає, що філософи міркують про те, про що точне знання ще неможливе, але у тому і цінність філософії, що вона ставить такі питання, формулює осмислені припущення, визнає можливість альтернативних відповідей на ті самі питання і раціональної дискусії між людьми, які по-різному уявляють собі світ. Цікаво, що Рассел вказує на важливість для філософа не тільки широкого кругозору та високої інтелектуальної культури, але і здатності, яку сучасною мовою можна позначити як *емоційний інтелект*, тобто здатності контролювати свої емоції і почуття шляхом осмислення причин їх появи. А вони, у свою чергу, мають в основі систему цінностей і переконань, які зумовлюють нашу поведінку («Важливо навчитися розглядати людей як продукт обставин»). Філософ, який тренуватиме у себе неупередженість по відношенню до різних картин світу та систем цінностей, на яких вони базуються, зможе раціонально пояснити, що саме їх сформувало і які наслідки можуть мати місце, якщо люди будуть їх дотримуватись у

взаємодії з носіями інших поглядів, цінностей та переконань. Усвідомивши це, можна навчитись переглядати свої переконання, практикуючи *критичний науковий підхід*, на відміну від догматичного відстоювання їхньої безумовної істинності, що нагадує настанову і практику теологів.

Поміркованість позиції Рассела проявляється у тому, що він, у дусі Аристотеля та Канта, пропонує уникати крайнощів. Практика перегляду своїх поглядів і переконань не повинна призвести до визнання рівноцінності усіх можливих картин світу, адже подібна релятивістична настанова паралізує будь-яку осмислену раціональну діяльність, спрямовану на пошук істини. У зв'язку з цим Рассел зазначає:

Сукупність поглядів однієї людини може бути несумісною з сукупністю поглядів іншої людини, в результаті чого вони не можуть бути водночас праві.

А якщо це визнати, то залишається два варіанти реакції: або далі відстоювати непомильність своєї позиції і критикувати позицію опонента (що неминуче призведе до конфліктів), або спробувати надати раціональне пояснення причин дотримання саме такої позиції і помірковувати з приводу підстав своєї позиції та можливості її трансформації таким чином, щоб вона була прийнятною для іншої людини, спроможної дослухатись до раціональних аргументів.

Пояснивши своє бачення філософії як мистецтва раціонального припущення та її цінності, Рассел докладно розписує шлях, котрим має пройти людина, яка вирішила стати філософом. Більша частина лекції «Мистецтво раціонального припущення» присвячена поясненню того, як здійснювати свою попередню підготовку, щоб згодом стати спроможним *самостійно міркувати над вирішенням філософських проблем*, таких як проблема пізнаваності світу чи проблема співвідношення душі і тіла. Критична настанова філософів по відношенню до авторитетів, у тому числі до найбільш видатних філософів, завжди сприяла самостійному філософствуванню, а отже появі нових філософських ідей і концепцій. Тому Рассел цілком резонно стверджує: «Якщо ви хочете отримати відповіді на свої запитання, то маєте зробити це самі». Позаяк читання праць видатних філософів без критичного ставлення до прочитаного «присипляє ваш розум». Але щоб бути спроможним самостійно ставити філософські проблеми і міркувати у напрямку їх вирішення, необхідно попередньо підготувати себе, здійснивши тренування як розуму (intellect), так і почуттів (emotions). Для *тренування розуму* Рассел радить (1) отримати солі-

дні знання в галузі математики і логіки, які допоможуть дізнатись, як досліджувати уможлядний світ; (2) бути знайомим із загальними результатами природничої науки, її історією, зокрема історією боротьби науки з теологією, та сутністю наукового методу; (3) вивчити історію ірраціональних вірувань людей, що, напевне, зробить майбутнього філософа більш скромним у своїх міркуваннях і висновках. *Тренуючи почуття*, на думку Рассела, треба культивувати передусім «сильне бажання зрозуміти світ, наскільки це можливо» і бажання «подолати ту вузькість кругозору, яка унеможливило правильне сприйняття».

Обґрунтоване Расселом розуміння філософії як мистецтва раціонального припущення у поєднанні з настановою, сформульованою ще в античності, що кожна людина в принципі може стати філософом, яку він поділяє, є доволі актуальними у ХХІ ст. і *збільшує цінність філософії у світі, що дуже швидко змінюється*. Згідно з Расселом, «філософія говорить нам, як діяти, якщо ми хочемо дізнатись, що може бути істинним, або *найімовірніше* є істинним, у тих випадках, коли неможливо з упевненістю знати, що є істинним». Філософія, якщо її розуміти як самостійне критичне раціональне міркування над найзагальнішими проблемами, якому передують ретельна підготовка суб'єкта філософствування, сприятиме реалізації того, що І. Кант мав на увазі під Просвітництвом, тобто станом, коли кожен має мужність користуватись власним розумом. А без цього неможливі ні демократія, ні мирне співіснування окремих людей та народів, ні подальший інтелектуальний і загальнокультурний прогрес, ні, напевно, збереження життя на планеті Земля взагалі.

Надійшла до редакції 31 жовтня 2017 р.